

РОЗДІЛ 5 – ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

УДК 378:[37.091.12.011.3-051:81]:[005.336.2:81'38]

DOI <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2018-2-31-14>

СТИЛІСТИЧНІ ВПРАВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ СТИЛІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ

Бабенко В. В.

*Відділ освіти Білоцерківської РДА,
вул. Ярослава Мудрого, 2, м. Біла Церква, Україна*

babenko2806@ukr.net

У поданій рецепції автор розглядає стилістичні вправи як ефективний засіб формування стилістичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури. Зазначає, що методично правильно розроблена система вправ із стилістики сприяє активізації розумової діяльності здобувачів вищої освіти й розвиває в них уміння доцільно використовувати стилістичні ресурси української мови, визначати стилістичні ознаки мовних одиниць у текстах усіх функційних стилів мовлення, правильно оцінювати стилістичні можливості мовних засобів, конструювати стилістично довершені тексти, уміти вдосконалювати власне й чуже мовлення. Пропонує систему лексико-стилістичних, фонетико-стилістичних, граматико-стилістичних вправ і завдань, спрямованих на формування стилістичної компетентності майбутніх учителів-словесників. Робить висновок про те, що стилістичні вправи є продуктивним інструментом засвоєння, узагальнення, систематизації та закріплення знань зі стилістики української мови, вироблення стилістичних умінь і навичок та формування стилістичної компетентності майбутніх учителів-словесників.

Ключові слова: стилістичні вправи, стилістична компетентність, майбутні вчителі-словесники.

STYLISTIC EXERCISES AS A TOOL FOR THE FORMATION OF STYLISTIC COMPETENCE OF FUTURE LANGUAGE TEACHERS

Babenko V. V.

*Education Department of Bila Tserkva District State Administration
Yaroslav Mudryi str., 2, Bila Tserkva, Ukraine*

babenko2806@ukr.net

In the research work, the author sees stylistic exercises as an effective means of forming stylistic competence of the future Ukrainian language and literature teachers, as such exercises help them in understanding the main notions of theoretical stylistics and mastering stylistic standards of literary speech; they also engraft their feeling of esthetic in speech and the skill of mastering the art of words. The author has noted that a methodologically correct system of stylistic exercises promotes active mental work of university students and develops their skills of properly using stylistic means of the Ukrainian language, determining stylistic features of linguistic units in texts belonging to all styles of speech, evaluating correctly the stylistic capacity of various expressive means of language, building stylistically perfect utterances and being able to improve their own speech as well as the speech of their future pupils. The research work has suggested a system of lexical-stylistic, phonetical-stylistic and grammar-stylistic exercises and tasks intended to shape stylistic competence of future language teachers. Didactic requirements to selecting of such exercises are the following: their correspondence to typological characteristics of the students, their cognitive demands; compliance with the modern methods of teaching stylistics of the Ukrainian language; prospectivity, consistency and continuity; consideration of modern stylistic data; ability to implement a differentiated approach to the subjects of the academic process; research-focused nature of teaching stylistics; professional direction; varied contents and types of exercises; an optimal combination of the collective, group and individual tasks. The author has come to the conclusion that stylistic exercises are an efficient tool in understanding, generalizing, systematizing and consolidating knowledge in stylistics of the Ukrainian language, as well as in shaping stylistic skills and forming stylistic competence of future language teachers.

Key words: stylistic exercises, stylistic competence, future language teachers.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

В освітньому процесі закладів вищої освіти під час опанування мовознавчих дисциплін широко використовують вправи як «повторюване виконання дій задля засвоєння знань і вироблення мовних та мовленнєвих умінь та навичок» [4, с. 44]. У навчанні стилістики вправи є продуктивним засобом формування стилістичної компетентності студентів, оскільки допомагають студентам засвоїти основні поняття теоретичної стилістики й оволодіти стилістичними нормами літературного мовлення; прищепити чуття естетики мовлення, уміння працювати над словом.

Під стилістичними вправами науковці розуміють «усні й письмові вправи, що допомагають зрозуміти завдання функційних стилів, основні загальні риси й мовні особливості на фонетичному, лексичному, граматичному рівнях мови» [4, с. 234–235].

Методично правильно розроблена система вправ із стилістики сприяє активізації розумової діяльності здобувачів вищої освіти й розвиває в них уміння доцільно використовувати стилістичні ресурси української мови, визначати стилістичні ознаки мовних одиниць у текстах усіх функційних стилів мовлення, правильно оцінювати стилістичні можливості мовних засобів, конструювати стилістично довершені тексти, уміти вдосконалювати власне й чуже мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на які спирається автор.

Під *системою вправ* науковці розуміють «організацію взаємопов'язаних дій (від рецептивних, елементарних за операційним складом до досить складних, комплексних за своїм характером, продуктивних), розташованих у порядку зростання мовних та операційних труднощів, з урахуванням послідовності становлення мовленнєвих умінь і навичок та характеру реально існуючих актів мовлення» [2, с. 31]. У лінгводидактиці вищої школи систему вправ з української мови аналізували Н. Безгодова, Н. Голуб, І. Дроздова, К. Климова, О. Кравчук, О. Кучерява, А. Нікітіна, Л. Овсієнко та ін.

Як свідчить аналіз спеціальної літератури, прагнення класифікувати вправи зі стилістики щодо їх застосування в закладах загальної середньої освіти відображено в розвідках Г. Дідук, Л. Кратасюк, О. Кулик, І. Кучеренко, В. Новосьолової, М. Пентиліук, Д. Семчук, Т. Чижової та інших, у закладах вищої освіти – О. Кучерявої, В. Луценко, А. Нікітіної, О. Попової, А. Попович та інших.

Розроблення основ класифікації стилістичних вправ належить М. Пентиліук, яка вирізняє їх за такими критеріями, як зміст програмового матеріалу: лексико-стилістичні, фонетико-стилістичні, граматико-стилістичні, власне стилістичні [4, с. 235]; роль вправ в освітньому процесі: супровідні, спеціальні, вправи на закріплення й поглиблення знань і вмінь, або тренувальні [4].

Поділяємо наукову позицію З. Бакум, С. Карамана, М. Пентиліук щодо розрізнення системи вправ для навчання мови загалом і оволодіння конкретним мовним та мовленнєвим матеріалом зокрема [1, с. 198–217; 4, с. 44].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Мета нашої статті полягає у розробленні системи стилістичних вправ, спрямованих на формування стилістичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Студіювання лінгводидактичних праць, практичний досвід роботи й результати експериментального дослідження переконують у доцільності виокремлення в системі вправ зі стилістики української мови двох підсистем – спеціальних вправ і супровідних. До спеціальних відносимо різноманітні види вправ, що розкривають конкретні стилістичні ознаки мовних явищ і які застосовують під час вивчення суто стилістичних тем. Супровідні вправи – це такі, що доповнюють, конкретизують певну тему в стилістичному контексті й служать додатковим джерелом інформації в процесі вивчення окремих аспектів стилістики – фоностилістики, лексичної й граматичної стилістики.

Наведемо приклади спеціальних вправ:

Прочитайте текст. Доведіть, що він належить до публіцистичного стилю. Чи можна визначити його жанр як есе? Відповідь обґрунтуйте.

Жив на землі поет.

Захоплювався і страждав, розчаровувався і втішався, любив і співав. Співав і любив. Гострий гнів його спалахував коротко і жаско, як лехо при місяці, ніжність його була безконечною, як погляд мами.

Чарівні й загадково прості образи переповнювали його щомиті, рвали душу з душі, розлітаючись кольоровими світами радості і печалі. Поезія його була мовою, природною, як роса погожого світанку, запах бузку в травні, як мідяний голос осінніх кленів. Це не означає, що вона народжувалася легко, бо ніщо справжнє не приходить у цей світ без болю. Вона народжувалася повсякчас, завдаючи серцю щасливої муки.

Жив на землі поет.

Потрясався красою світу й заглядав смерті в очі, знаходив і втрачав, прозрівав і помилявся. Перебрідав ріки розпачу, сумнівався і виходив на свій, ніким не виміряний шлях. Ніхто й ніколи більше не зможе дивитися на світ так, як він, відчувати, як він, помилятися, як він, осяватися й горіти, як він. Усе перейшло в слово і в слові живе – синє око фіалки, перепелиний крик, жоржин печаль багряна, розкотистий грім атак, закривавлений сніг, місячні ночі жагучі – кожен здвиг душі, переживання кожне.

Володимир Миколайович Сосюра.

Один з найтонших і найциріших ліриків слов'янського світу ХХ століття, Медіатор вільного й терпкого смаку життя, якому немає ні кінця, ні краю. Майстер загадкової простоти, ясної незглибимості почувань. Поет ніжний і тривожний, як надвечірнє світло (За В. Моренцем).

Прочитайте текст. Визначте його стиль. Обґрунтуйте свою відповідь.

Марія Башкирцева

Творчість Башкирцевої – це аристократичний жест, грайлива молодість, що розквітла в барвах феєрично яскравих із подихом розкішного саду. Природа, з якої черпала свої творчі сили й кольористичні враження, дала їй змогу висловити свою думку зі смаком і глибоким виявом почуттів.

Марія Башкирцева народилася 23 листопада 1860 року біля Полтави. Батько її, багатий дворянин, був маршалом у Полтаві, мати походила з українізованої, колись татарської, родини Бабаніних, родини дуже шляхетної і давньої.

Перші літа молодості прожила Башкирцева на Харківщині у свого діда, багатого дідича, людини високоосвіченої.

Року 1870 родина Бабаніних-Башикирцевих-Романових виїжджає з України до Флоренції. Відвідує Австрію, Німеччину та Швейцарію, а потім поселяється в Ніцці. Перебування в тому місті мало великий вплив на молоду Башикирцеву. Марія Башикирцева з наймолодшого віку виявила талант артистки.

Вже на тринадцятому році життя складає собі програму науки, до якої входять природознавство, філологія та музика.

Ще раніш вчиться малювати у київського майстра Котарбінського. У чотирнадцять років читає класиків, грецькі та латинські твори, складає іспити зрілості, вільно розмірковує про модерні імітації, читає Колінса, Діккенса, Шекспіра. Велика туга за знанням і працею стелиться безперервною ниткою через ціле її життя. Малі успіхи не задовольняли її ніколи, тож прагла чимраз більшого вдосконалення. А природа була до неї щедра. Осягнувши перші лаври, Башикирцева іде далі в пошуках ідеалу. Вона прагне до того шляхетного пошуку форми, яка дає їй душевну вартість і насолоду. Башикирцева добирає найтонших нюансів окремих частин тіла, але бажає повідати й вираз душі. Й таким глибоким почуттям подає нам правду, яка сяє в усіх працях молодого малярки, приймає все нове, знайдене в технічних студіях і піддає його оцінці свого серця (В. Шевчук).

Наведені вправи сприяють осмисленню й закріпленню студентами знань зі стилістики української мови, виробленню в них стилістичних умінь і навичок та формуванню стилістичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури.

Виконуючи лексично-стилістичні вправи, студенти засвоюють експресивні можливості звуків української мови, евфонічні чергування голосних, стилістичні функції звукових повторів (анафора, епіфора, алітерація, асонанс, дисонанс) і їх стилістичне використання. У процесі вивчення фоностилістики студентам доцільно пропонувати такі фонетично-стилістичні вправи:

Проаналізуйте фонетичні засоби, використані в поезії. Визначте види звукових повторів та їх стилістичне навантаження.

Спахнув день синім-синім спектром,
Сині вітри шугають, мов шуліки.
Билинний дуб над дубленим проспектом
Тримає сонце на сухому лікті.

І дощ мрячить ... тонкий, мов жили з кабелю,
Полоще брук, мов каризну горіхову.
Ти, поезіє, – різьба по каменю,
Я електрод, без маси не горітиму (Григорій Кириченко).

Знайдіть у поданих віршах приголосні, які алітерують. Чи сприяють ці повтори у виразненню змісту віршів?

До думи дума доруша...
Стодали дум – в одну стодолу!
Дивись і думай, моя доле, –
До думи дума доруша

Стобальним, стоглобальним болем
До неба дибиться душа.
До думи дума доруша...
Стодали дум – в одну стодолу! (М. Вінграновський).

У синьому небі я висіяв ліс,
У синьому небі, любов моя люба,
Я висіяв ліс із дубів і беріз,
У синьому небі з берези і дуба.

У синьому морі я висіяв сни,
 У синьому морі на синьому глеї
 Я висіяв сни із твоєї весни,
 У синьому морі з весни із твоєї.

Той ліс зашумить, і ті сни ізійдуть,
 І являть тебе вони в небі і в морі,
 У синьому небі, у синьому морі...
 Тебе вони являть і так і замруть.

Дубовий мій костур, вечірня хода,
 І ти біля мене, і птиці, і стебла,
 В дорозі і небо над нами із тебе,
 І море із тебе... дорога тверда (М. Вінграновський).

Визначте функцію багаторазового повтору звуків [С] – [Ш] у наведеному уривку з балади Т. Шевченка «Утоплена». Чи сприяє такий повтор увиразненню змісту?

«Хто се, хто се, по сім боці
 Чеше косу? Хто се?
 Хто се, хто се, по тім боці
 Рве на собі коси?..
 Хто се, хто се?» – тихесенько
 Спитає-повіє,
 Та й задріма, поки неба
 Край зачервоніє.

Виконуючи лексико-стилістичні вправи, студенти здійснюють стилістичну диференціацію словникового складу української мови; простежують стилістичні можливості полісемії, синонімії, антонімії, омонімії; визначають функційно-стилістичний різновид лексико-семантичних пластів, їх зображально-виражальні можливості й закономірності використання в різних функційних стилях; аналізують експресивне забарвлення слів; характеризують тропи й інше.

Користуючись тлумачним словником, поясніть значення наведених слів. Виділіть серед них синонімічні пари і встановіть їх стилістичне забарвлення. Введіть усі подані слова в речення.

Архітектор – зодчий, біографія – життєпис, досягати – домагатися, адрес – адреса, закінчити – завершити, правильно – вірно, процент – відсоток, горизонт – обрій, військовий – воєнний, горішній – верхній, рахувати – лічити, курити – палити, прищеплювати – прививати, ділянка – діляниця, закривати – зачиняти, прийти – прибути, заступник – замісник, головний – основний, бібліотека – книгозбірня, гімн – славень.

Поясніть, у чому полягає подібність / відмінність значень поданих слів. Складіть із ними речення, проаналізуйте їхнє стилістичне забарвлення.

I. Володар, владар, владика, господар, повелитель; велетень, велет, титан, гігант, колос; день, днина; щоки, ланіти; безлад, непорядок, хаос, розгардіяш; дорога, тракт, траса, гостинець, путівець, шосе, автострада, автобан.

II. Привітний, люб'язний, делікатний, гречний; удаваний, нещирий, штучний, роблений, силуваний, облудний; незвичайний, неабиякий, винятковий, рідкісний; славний, славетний, знаменитий, легендарний; майбутній, прийдешній, грядущий.

Чи погоджуєтеся ви з думкою, висловленою письменником? Наведіть приклади з життя або з літературних творів, які ілюстрували б роль синонімів у мовленні.

Уміле користування синонімами, тобто вміння поставити те слово і саме на тому місці – невід’ємна прикмета хорошого стилю, доконечна риса справжнього майстра (М. Рильський).

Доберіть синоніми до слів іношомовного походження. З двома-трьома парами складіть речення. Зробіть висновок про стилістичне використання таких синонімів.

Фонтан, пролонгований, фальсифікація, біографія, лексичний, хронічний, аграрний, індустріальний, фантазувати, транспортувати, дискутувати, реалізувати, ремонтувати; симптом, стимул, економія, аргумент, компенсація, експеримент, ідентичний, лаконічний, реальний, бартер, ембарго, експорт, імпорт, дебати, конвенція, пріоритет, конвекція, апеляція, ліміт, прерогативний, брокер, вексель, менеджер, фотографія.

Виберіть із поданих у дужках варіантів правильне тлумачення слова.

Міно́рний (веселий, сумний); мішура (дрібні проблеми, підроблена розкіш); монографія (праця, що має одного автора, праця, в якій досліджено одне питання); обструкція (вид протесту, неправильне твердження); одіозний (одержимий, небажаний); остракізм (вигнання, критика); помпезний (потворний, пишний); превентивний (запобіжний, переважаючий); рекламація (звернення, скарга); філігранний (вишуканий, опрацьований до найменших деталей); філістер (людинолюб, самовдоволенна й обмежена людина).

Прочитайте. Як ви розумієте слова давньоримського поета і сучасного українського мовознавця? Що об’єднує їх?

1. Так само, як із року в рік змінюють ліси своє листя – старе падає, – так і слова старіють і гинуть. Нехай! Але народжуються й міцніють, як діти, на зміну іншим (Гораций). 2. Слово – найвірніший посланець з минулого в сьогоднішнє і з сьогоднішнє в майбутнє (І. Вихованець).

Доберіть слова-відповідники до перифраз і евфемізмів.

Країна пірамід; спати на одній подушці; ніс, на всій площі якого весна щедро висіяла свої прикмети; виставка колін і зачісок, сонячний камінь, тихе полювання.

Грамати́ко-стилістичні вправи й завдання передбачають спостереження, розпізнавання, аналіз, зіставлення, оцінювання граматичних конструкцій у словосполученнях, реченнях, текстах; добір граматичних синонімів, визначення стилістичних функцій, трансформування граматичних конструкцій шляхом вибору доцільного стилістичного варіанта, побудову морфологічних і синтаксичних структур висловлення відповідно до норм стилю, повний і частковий грамати́ко-стилістичний аналіз текстів різних стилів тощо, наприклад:

Визначте стилістичну сферу вживання поданих слів і поясніть їх значення.

Музикант – музика, оборонець – оборонця, зал – зала, бурлак – бурлака, метод – метода, куліш – кулеша, кіно – кінематограф, сусід – сусіда, база – базис, артист – артиста.

Розкрийте дужки. Поставте іменники в потрібному відмінку.

Заміна (форвард), майстер (спорт), працівник (апарат), розширення (асортимент), гори (Крим), перекус (водень), мелодія (бостон), вулиці (Бостон), води (Гібралтар), підпис (документ), корінь (женьшень), стрибок з (бум), листя (звіробій), поради (інструктор), посада (менеджер), супутник (Меркурій), текст (оригінал), внести до (реєстр), пора (падолист), шухляда (стіл), адміністратор (готель).

Уставте замість крапок потрібні закінчення, що узгодили б прикметники з іменниками. Визначте рід іменників.

Кумедн... шимпанзе, дик... собака динго, зелен... Бордо, вистоян... бордо, болюч... пірке, міцн... бренді, давн... графіті, піцан... Гобі (пустеля), велик... грізлі, вітамінізован... драже, сувор... ембарго, казков... ельдорадо, мил... ефенді, густонаселен... Міссурі, смачн...

кольрабі, в'язан... кашне, шановн... маестро, чорноморськ... івасі, молод... каланхое, безкрил... ківі, яблучн... желе.

Поставте іменники в кличному відмінку.

Пані Ольга, Людмила Миколаївна, Олена Дмитрівна, Станіслав Олександрович, пан президент, господиня, юнак, хлопець, земля, професор, лікар, студенти, маляр, козак.

Прочитайте текст. Сформулюйте цільове призначення наданої інформації та її пізнавальну цінність. Порівняйте подану в тексті інформацію з уже відомою вам. Що нового про стилістичні засоби синтаксису ви дізналися?

Великі синтаксичні можливості мають синоніми простого речення – ствердні й заперечні, розповідні, питальні й спонукальні, односкладні й двоскладні, повні й неповні речення. Вони забезпечують синтаксичну різноманітність тексту, його виразність. Уживання повних і неповних речень зумовлене сферою їх використання. Повні речення переважають у книжних стилях, а неповні – у розмовному.

Речення з однорідними, відокремленими членами найчастіше вживаються в книжному мовленні. У діловому, науковому і рідше в публіцистичному стилях вони використовуються для передачі точного, логічного викладу думок, класифікації предметів і явищ, виділення й уточнення їх суттєвих ознак тощо. У художньому і зрідка в публіцистичному стилях однорідні й відокремлені члени речення виражають емоційно-експресивне забарвлення тексту, поєднання логічно несумісних понять, створення контрастних картин, метафоричних порівнянь тощо (З кн. «Культура мови і стилістика»).

З-поміж дидактичних вимог до добору вправ зі стилістики української мови визначаємо їх відповідність типологічним характеристикам студентів, їхнім когнітивним запитам, відповідність сучасним методам навчання стилістики української мови; перспективність, наступність і систематичність; урахування сучасних стилістичних відомостей; здатність реалізувати диференційований підхід до суб'єктів освітнього процесу; дослідницьку спрямованість навчання стилістики; професійне спрямування; різноманітність змісту й видів вправ; оптимальне співвідношення колективних, групових, індивідуальних форм роботи тощо.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Отже, стилістичні вправи є продуктивним інструментом засвоєння, узагальнення, систематизації та закріплення знань зі стилістики української мови, вироблення стилістичних умінь і навичок та формування стилістичної компетентності майбутніх учителів-словесників.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у розробленні системи вправ і завдань, спрямованих на формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії: монографія. Кривий Ріг: Видав. дім, 2008. 338 с.
2. Гез Н. И. Система упражнений и последовательность развития речевых умений и навыков. *Иностранные языки в школе*. 1969. № 6. С. 28–35.
3. Попович А. С. Практичні аспекти реалізації принципу історизму на заняттях зі стилістики у вищій школі: зб. наук. праць Уман. держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини (педагогічні науки) / гол. ред.: М. Т. Мартинюк. Умань: ВПЦ «Візаві», 2017. Вип. 2. Ч. 2. С. 150–159.
4. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2015. 320 с.